

УДК 94 (477-25):2

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-031

Соціальні взаємодії братії при святинях Китаївської та Голосіївської пустиней (кінець XVIII – початок XX ст.)

А.А. Кізлова

Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
ant_kiz@ukr.net

Ключові слова:

пустинь, Києво-Печерська Успенська лавра, братія, відвідувач, богомолець, мощі, ікона, соціальна взаємодія.

У статті, передусім на базі внутрішньої монастирської документації, визначаються контексти соціальних взаємодій, до яких вступала братія Лаври щодо святинь, призначених для відкритого шанування в Китаївській і Голосіївській пустинях. Джерела перш за все дають змогу дослідити такі взаємодії всередині Лаври. Ініціатива щодо переформатування кола шанованих святинь у обох пустинях, походила передусім від їх начальників і частково залежала від підтримки (зокрема фінансової) місцевої братії й лаврської адміністрації. Начальники пустиней прагнули унаочнити їх зв'язок з сакральним центром обителі.

Social Interactions of Brethren near the Sacred Objects in Kytaievo and Holosievo Hermitages (late 18th – early 20th ct.)

A. Kizlova

National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Key words:

hermitage, Kyiv Dormition Caves lavra, brethren, visitor, prayer, holy relics, icon, social interaction.

The article is based mainly on the inner conventual documents. It deals with the contexts of brethren's social interactions, connected with the worshipped sacred objects in Kytaievo and Holosievo hermitages of Kyiv Dormition Caves lavra. It is possible to make such conclusions. Principally, the sources contain an information about the said social interactions within Lavra itself. Nevertheless, a number of mentions about such interactions with the outliers (except former hieromonk of Lavra Makarius) is limited. They also generally are based on the indirect information. For example, votives from laics upon record confirm that the gifts of this kind were desirable in Kytaievo and Holosievo hermitages. Kyivan metropolitan as the Superior of Lavra decided the destiny only of the St. John from Suceava holy relics' particle (the main sacred object outside central Lavra). The key movers of the proposals about any changes in the established set of the sacred objects for worship were the supervisors of the hermitages. They particularly depended on the backing from their brethren. All known affords were successful. The Spiritual Council have issued the permissive resolutions with the further active involvement in these cases and the Superior have blessed them. Consequently, the conventual authorities were ready to uphold the development of Kytaievo and Holosievo irrespective of the hermitages supervisors' tactics. These supervisors tried to make the spiritual connection with the sacral centre of Lavra visual and clear for brethren as well as for visitors. It's perspective to compare the interactions connected with the relics and icons with those related to the pious elderly monks in Lavra hermitages.

У святих місцях формувалися соціальні системи, до складу яких входили «хранителі святині» [1, с.117–119]. Якщо святиня перебувала на території монастиря, хранителями були його насельники. Києво-Печерська Успенська лавра (включаючи Китаївську й Голосіївську пустині) разом з усім Києвом та його передмістями

входила до символічного фокусу в символічному ядрі православної території [2, с.56–57]. Зосередження на Китаївській і Голосіївській пустинях відповідає зменшенню масштабу дослідження в рамках мікроісторичного підходу до пізнання складної мережі суспільних взаємин [3, с.732]. Дослідження досвіду соціальних

взаємодій лаврської братії, зокрема в кінці XVIII – на початку XX ст., коли обитель мала цілковито включитись у загальну систему церковного права через втрату ставропігії 1786 р. [4, с.113], пов'язане з такими важливими науковими й практичними завданнями, як реконструкція живої релігійності чернецтва на тлі чинних синодальних приписів, а також соціальних комунікацій у доінформаційну добу.

Автори історично-описових праць XIX – початку XX ст., у яких ідеться про походження й основні етапи розвитку Китаївської та Голосіївської пустиней, побіжно згадували про те, що часточку Петро Могила приніс до храму св. Іоанна Сучавського в Голосіївській пустині часточку мощей цього святого [5, с.271; 6, с.286; 7, с.10]. Про походження й сучасне на 1863 р. розміщення (приділ св. Іоанна Сучавського в Голосіївській Покровській церкві) названої часточки мощей згадав священник П. Троцький, головною метою якого було охарактеризувати роль Петра Могили у відбудові давніх київських храмів [8, с.272]. В оглядовій статті 1867 р. про Китаївську пустинь підкреслено особливості її кладовища, богослужінь, але про шановані реліквії чи ікони інформації бракує [9, с.459–465]. У радянський період, а потім і в добу незалежності України, увагу дослідників привертала переважно Китаївська пустинь, передусім як пам'ятка археології й архітектури [10, с.20–21]. О. О. Крайня присвятила працю ключовим момен-там з історії цієї пустині, а щодо святинь зосередилась на тих, які вшановують там нині [11]. Ігуменя Татіана (Алатарцева) опублікувала оглядову роботу з історії Голосіївського Богородичного монастиря від заснування його як лаврської пустині до новітніх часів. На цьому тлі згадано про переміщення часточки мощей св. вмч. Іоанна Сучавського [12]. В обох виданнях було використано численні архівні матеріали, але, оскільки вони є популярними, то науково-бібліографічного апарату бракує. Таким чином, соціальні практики, пов'язані зі святинями Китаївської та Голосіївської пустиней у кінці XVIII – на початку XX ст. загалом залишаються невіршеною на сучасному методологічному рівні частиною проблеми.

Враховуючи, що мікроісторичне дослідження передбачає не включення об'єкта інтерпретації в наперед заданий контекст, а реконструкцію множинності контекстів через досліджуваний об'єкт [3, с.733], мета дослідження: визначити контексти соціальних взаємодій, до яких вступала братія Лаври щодо святинь, призначених для відкритого шанування в Китаївській і Голосіївській пустинях.

Щодо часточки мощей св. вмч. Іоанна Су-

чавського, на 1784 р. вона перебувала в однойменній церкві Голосіївської пустині [13, с.138]. Збереглася також справа, котра розпочалася з рапорту зовнішнього економа монаха Антонія до Духовного собору від 21 жовтня 1831 р. про те, що митрополит (Євгеній) «изволил мнѣ приказать имѣющіеся въ Китаевской пустыни св. вмч. Іоанна Сочавскаго мощи перенести въ новостроящуюся Голосѣвскую церковь» [14, арк.2]. Передавати мощі мав особисто начальник Китаївської пустині ієромонах Лука [14, арк.2], що свідчить про пильний контроль Духовного собору.

27 жовтня 1831 р. Духовний собор звернувся до владики з думкою, що часточку «наипреличнѣе» буде розмістити над царськими вратами храму, щоб її можна було опускати для прикладання. Для цього часточку планували вкласти в спеціальний хрестоподібний дерев'яний «блять» зі срібною накладкою, виготовлення котрої, як відзначили, може організувати еклезіарх [14, арк.2 зв.]. У такій локалізації простежується паралель з іконою Успіння Богородиці – сакрального центру всієї Лаври [Див. напр.: 15, с.38; 16, с.71]. Відповідно, в пустині прагнули чітко підкреслити значущість своєї святині.

Для того, щоб досягти мети, Духовний собор видав еклезіархові ієромонаху Гімнасію розпорядження знайти «вольнаго мастера» й виділити достатню кількість срібла з того, яке зберігалось в привісках, пожертвуваних до ікони Успіння [14, арк.3]. Отже, силами лаврських ювелірів, на думку соборних старців, обійтись було неможливо.

Завершилось усе тим, що 11 березня 1832 р. еклезіарх відрепортував Духовному собору про пожертву зовнішнього економа (монаха Антонія) – виготовлений його коштом мідний позолочений ковчежець зі срібними накладками (кришка «на прилично раскрашеномъ столцѣ») для мощей св. вмч. Іоанна Сучавського. Ковчежець поставили ліворуч від царських врат, і 20 лютого 1832 р. за благословення митрополита еклезіарх переніс часточку з Китаївської пустині до Голосіївської, де реліквію з належними почестями поклали в новому ковчежці [14, арк.5]. Монахові Антонію висловили подяку, а еклезіарх мав внести ковчежець до майнового опису, про все це Духовний собор ухвалив письмово доповісти митрополитові [14, арк.4, 7, 10]. Ковчежець записали до реєстру прибулих речей з позначкою «Економа мон. Антонія» [17, арк.61]. Показово, що план розміщення святині радикально змінився, хоча 28 жовтня 1831 р. митрополит поставив на ньому резолюцію: «утверждается» [18, арк.314], причому в документах Духовного собору дотичні

обговорення не зафіксовано [14; 18]. Отже, домовленості були суто усними. Ймовірно, монах Антоній, до котрого митрополит Євгеній був дуже прихильний [12, с.<http://qoo.by/2Mm3>], наполіг на тому, що доцільніше прийняти ковчежець від нього, аніж шукати, хто зробить «блять» і підйомний механізм для святині.

1833 р. для Голосіївської пустині було зроблено список з Байбузької ікони Богородиці. На дерев'яному позолоченому кіоті написали: «Списокъ съ той чудотворной иконы, которая явилась въ селѣ Байбузѣ» [19, арк.17 зв.]. Того самого року срібні вінці на згаданий образ пожертвувала Стефанида Кравченкова з Облaсті Війська Донського. Гроші на кіот надали різні невідомі на ім'я богомольці [19, арк.62 зв.]. Саму Байбузьку ікону Синод на той час іще не визнав чудотворною на офіційному рівні. Понад те, справу розглядали в Петербурзі аж 1836 р., постановивши сховати образ від вірян, аби запобігти поширенню забобонів [20, арк. 13 об. – 21]. При тому, що оригінал опинився в ризниці Києво-Софійського собору, Голосіївський список перебував на місці до 1917 р. Тоді Лавра віддала його парафіянам новозбудованої церкви в с. Байбузи [21, арк. 29–30, 34]. З можливості зберігати в пустині список опального образа впливає, що її керівництво могло досить автономно вирішувати, як формувати коло святинь. Це дає змогу припустити, що й ініціатива в копіюванні Байбузької ікони походила саме від Голосіївської пустині. Причини, через які Духовний собор не наказав прибрати в таємне місце згаданий список, потребують окремого дослідження.

1835 р. в майновому описі Голосіївської церкви св. вмч. Іоанна Сучавського (перенесеної з Китаєва) під № 23 згадано про появу срібної визолоченої ризи на іконі Богородиці, встановленій у кіоті за лівим кліросом. При цьому вказано: «При оной иконѣ въ привѣскѣ находятся 4 низочки самага мѣлкаго жемчуга съ привѣшеннымъ пры немѣ золотымъ маленькимъ ангеломъ» [22, арк. 29–30, 34]. Втім, інформації про те, що насельники пустині надалі намагались активізувати шанування образа, до якого виявив особливі релігійні почуття хтось із богомольців, знайти не вдалось.

Включення 1862 р. згадки митрополита Київського Філарета про те, що багато хто відчував приємний запах від часточки мощей св. вмч. Іоанна Сучавського, до приміток у публікації сказання Петра Могили про святого [23, с.77] вказує на те, що в Лаврі цю згадку теж популяризували. Можливо, інтерес владики Філарета до реакції на святиню, сприяв актуалізації останньої для всієї

обителі.

На 1877 р., за майновим описом Покровської церкви (освяченої 1846 р. [12, с.<http://qoo.by/2Mmm>]), ковчежець із часточкою мощей св. вмч. Іоанна Сучавського стояв на аналої ліворуч від Покровського вівтаря [24, арк.16 зв.]. Можливо, й у попередньому храмі над іконостасом святиню (як про це зробила висновок ігумена Татіана [12, с.<http://qoo.by/2Mm3>]) так і не розмістили. А ось праворуч на такому самому аналої «въ крестообразныхъ углубленіяхъ кипарисовой доски, покрытой мѣдною, вызолоченною чрезъ огонь дскою, съ прорѣзными тоже крестиками подъ слюдой» зберігалися часточки ще 48 мощей [24, арк.15]¹. Надалі коло й розміщення святинь у пустині лишались усталеними.

Щодо Китаївської пустині, 22 вересня 1860 р. її начальник ієромонах Макарій рапортував Духовному собору, що знайшов старовинний «не состоящій въ описи вещей сея пустыни» кипарисовий ручний хрест у срібній позолоченій оправі, в якому, судячи з напису, є часточка Животворного Хреста Господнього та мощі деяких святих [25, арк.3–3 зв.]². Тому він просив дозволу поставити цю святиню в Святотроїцькій церкві «для подobaющаго чествованія, въ приличномъ ковчежцѣ», вже зробленому його коштом, а також вкласти в хрестоподібні заглибини навколо неї 10 часточок мощей: св. сщмч. Макарія з Софійського собору й дев'ять часточок від свв. прпп. Печерських [25, арк.2–2 зв.]. О. Макарій відзначив, що ікону береться написати за малюнком ієромонах Ближніх печер Досифей, а на оплату майстрові за карбування цієї дошки

1 Св. свт. Михаїла, першого митрополита Київського; свв. прпп. Анастасія, Тита, Іларіона Схимника, Никодима Просфорника (sic!), Захарія Пісника, Онуфрія Мовчазного, Іоанна Багатостраждального, Феофіла Пісника, Лаврентія Затвірника, Нестора Літописця, Логіна Брамника; св. свт. Нифонта, єпископа Новгородського; свв. прпп. Тита Воїна, Никодима Просфорника (sic!), Варлаама Ігумена, Пимона Хворобливого, Ісаакія Затвірника, Євфросинії Полоцької, Феофіла, Іоанна Пісника, Зинона Пісника, Іосифа Хворобливого, св. прмч. Євстратія, свв. прпп. Нестора Некнижного, Євфимія Схимника, Даміана Цілителя, св. мч. Іоанна Немовляти, свв. прпп. Луки Економа, Феодора, Агафона Чудотворця; св. Немовляти, загиблого від Ірода; свв. прпп. Павла Послушливого, Григорія Іконописця, Меркурія, Ігнатія, Онисифора, Еразма, Григорія Чудотворця, Силуана Схимника, Анастасія Диякона, св. сщмч. Лукіана, свв. прпп. Феофіла Затвірника, Сергія Послушливого, Мартирія Диякона [24, арк.15–16].

2 Св. Іоанна Предтечі; св. архід. Стефана; св. архід. Лавра; св. вмч. Варвари; св. Іоанна Златоуста; свв. прпп. Феофіла та Іоанна Печерських; св. прп. Мойсея Угрина; св. мч. Євстратія; св. прп. Варлаама ігумена Печерського; св. свт. Симеона єпископа Суздальського; св. прп. Миколи Святоші [25, арк.3–3 зв.].

є 36 руб. 75 коп. сріблом, пожертвувани від декого з братії Китаївської пустині. Тож попросив «изъ лаврской ризницы выдать потребное количество приносного серебра, из коего можно бы было сдѣлать серебрянызолоченную доску для прикрытія мощей и онаго креста по прописанному рисунку» [25, арк.2 зв.]. Те, що ковчежець та ескіз ікони виконали ще до рапорту о. Макарія в Духовний собор (як і зібрані заздалегідь гроші), свідчить про впевнене очікування на згоду соборних старців.

О. Макарій керував Китаївською пустинню до 30 жовтня 1860 р. [11, с.110] і не дочекався на цій посаді, чим завершиться справа, яку він розпочав. Лише 13 листопада 1860 р. митрополит (Арсеній), до рішення котрого хрест зберігали в ризниці Успенського собору, письмово висловив згоду зі згаданими планами, ухваливши, щоб йому показали малюнок [25, арк.2 а, 3] (процедура, звична зокрема під час оновлення домовин для святих у Ближніх і Дальніх печерах [26, с.24–28]). Після цього Духовний собор постановив видати срібло й часточки еклезіарху ієромонахові Мелетію, якому й доручили облаштувати ковчежець за наданим малюнком «съ тѣмъ, чтобы былъ сдѣланъ съ хозяйственною расчетливостію лаврскими мастерами» [25, арк.4]. Усе так і зробили [25, арк.5–6]. Отже, о. Макарієві вдалося переконати лаврську адміністрацію в актуальності своєї ідеї достатньо для того, щоб її втілили вже за наступного начальника Китаївської пустині (ієромонаха Ієрофея [11, с.110]).

Окрім того, що, на відміну від випадку з часточкою мощей св. вмч. Іоанна Сучавського, до роботи не долучали сторонніх майстрів, довіряючи власним, викликає інтерес походження святині. 1784 р. В. Новгородцев, складаючи географічний опис Києва, зафіксував про Голосіївську пустинь: «Въ сей церкви есть знатная часть мощей святаго мученика Иоанна Сочавскаго, оставленная Петром Могилою, между прочими частицами мощей другихъ святыхъ, также частица Животворящаго древа, все въ крестъ святой оправлено» [13, с.138]. Схоже, часточку мощей св. вмч. Іоанна Сучавського перенесли до Китаївської пустині разом з хрестом-мощевиком, який при цьому не внесли в опис. Між 1786–1793 рр. Голосіївська пустинь не була приписана до Лаври, адже перебувала у віданні її останнього виборного архімандрита Зосими (Валькевича) [27, с.147]. Коли архімандрит Зосима помер, пустинь скасували як монастир, а братію перевели до Лаври. Згадану часточку мощей передали до Китаєва [12, с.<http://qoo.by/2LQI>]. А ось 1831 р.

її повернули до відновленої Голосіївської пустині окремо від інших і від хреста.

13 березня 1861 р. до митрополита Арсенія звернувся ігумен Макарій, настоятель Богуславського Миколаївського заштатного монастиря (колишній начальник Китаївської пустині) з проханням посприяти у приведенні його вбогої обителі в «благовидное состояніе», для чого потрібні не лише кошти, а й святині. О. Макарій просив часточки мощей або якусь іншу святиню з Києва, наприклад, описаний хрест [25, арк.7–7 зв.]. Духовний собор ухвалив надати список образа Успіння Богородиці, в резолюції міститься розгорнуте пояснення такого вибору. Наголошено, що сам о. Макарій і призначив поставити згаданого хреста в церкві Китаївської пустині, «въ которой также неимѣется никакой особенной на виду святини для поклоненія богомольцевъ, и кромѣ того, какъ составляющій давнишнюю принадлежность той пустыни, по мнѣнію Собора, не долженъ быть отъ нея отчуждаемъ» [25, арк.8 зв.]. Щодо часточки мощей, Духовний собор послався не те, що відділяти нові «запрещено указомъ Святѣйшаго Синода отъ 8 мая 1791 года, а тѣ частицы, которыя отдѣлены уже въ прежнее время, всѣ имѣють особое назначеніе» [25, арк.8 зв.]. Втім, як до, так і після звернення о. Макарія Лавра досить охоче надавала часточки мощей не лише для антимінсів (що можна було б тлумачити як «особое назначеніе»), а й для відкритого встановлення в церквах, зокрема й розміщених у приватних маєтках. На цю активність навіть звернули увагу атеїстично налаштовані радянські дослідники [28, с.2; 29, с. 38–39; 30, с.41, 44]. Можливо, соборних старців Лаври здивувала готовність о. Макарія позбавити Китаївську пустинь, якою він свого часу керував, важливої святині. Тож Духовний собор і відмовлявся надавати бажане о. Макарію, хоча саме той повернув хреста з забуття. З іншого боку, Лавра благословила Богуславський Миколаївський монастир списком своєї головної чудотворної ікони, визнаючи, що потреби заштатної обителі й навколишніх православних мешканців варто задовольнити.

Ще одне розширення кола шановних святинь у Китаївській пустині ініціював її начальник монах Іоанникій рапортом до Духовного собору від 29 січня 1898 р. Він доповів, що в аналойній іконі Святотроїцького храму зберігаються для гідного шанування часточки мощей із Ближніх печер³ [31, арк.1 а]. Втім, «къ прискорбію» пу-

3 Св. свт. Симона єпископа Суздальського, свв. прпп. Нестора Літописця, Феофіла Пісника, Спиридона Просфорника,

стинь, на відміну від Голосіївської, де є 48 часточок з обох печер, не отримала для «лобзанія и поклоненія такую святиню Дальнихъ пещеръ» [31, арк.1 зв.]. В обґрунтуванні потреби, окрім загальних висловів про благодатність мощей і посилення на те, що на Дальніх печерах здавна зберігається багато запасних мощевих часточок, монах Іоанникій наголосив, що бажані реліквії добре було б мати, «дабы братія и многія изъ богомольцевъ могли съ вѣрою и любовію лобызять ихъ, поклоняться имъ и вообще воздавать честь подобающую мощамъ святыхъ отцевъ», як уже роблять зі святинею Ближніх печер [31, арк.2]. Згадка про конкретні часточки⁴ вказують про обізнаність прохача зі складом запасів при Дальніх печерах (до того ж видали саме вказані реліквії [31, арк.4 зв., 5 зв.]). Примітка про те, що він погодиться на будь-які часточки, котрі надасть Духовний собор [31, арк.2], свідчить про висловлення згоди на послух.

Монах Іоанникій у разі згоди Духовного собору просив у митрополита благословення на те, аби зробити на свої кошти гідну гробницю, помістити посередині неї образ Успіння Богородиці в срібній позолоченій ризі (за розміром чудотворного), а обабіч, під срібною позолоченою ризою, – ікони свв. прпп. Антонія й Феодосія Печерських (і часточки – по 5 з кожного боку) [31, арк.2]. Монах Іоанникій очолив Китаївську пустинь між 1893 і 1896 рр. [11, с.110]. Втім, точно датувати появу в нього задуму розширити коло її святинь неможливо. В будь-якому разі, з докладних пояснень випливає, що все було добре обмірковано заздалегідь. При цьому монах Іоанникій терпляче очікував резолюції Духовного собору й архіпастирського благословення, не вживаючи доти ніяких заходів, на відміну від згадуваного о. Макарія.

14 лютого 1898 р. митрополит (Іоанникій), якому надали довідку про те, що запас мощевих часточок і справді є в ризниці Дальніх печер, погодився [31, арк.2 зв.], тож як священноархімандрит Лаври був заінтересований у збагаченні її пустиней святинями.

Гробниця, яка коштувала 500 руб. [31, арк.5 зв.], 11 вересня 1898 р. була готова. Адже тоді блюститель Дальніх печер ієромонах Ісихій з ієромонахом Агафоном вклали в неї замастиковані часточки й принесли в Духовний собор, аби пе-

редати начальникові Китаївської пустині для урочистого встановлення з занесенням до майнового опису [31, арк.5 зв. – 6]. Все так і відбулося [31, арк.9]. Урочистість процедури не лише підкреслює її важливу роль для Китаєва та Лаври загалом, а й дає змогу припустити, що завдяки їй планували повернути до нововстановленої святині увагу сторонніх богомольців.

Отже, можна зробити такі висновки. Наявні джерела перш за все дають змогу дослідити соціальні взаємодії щодо святинь, призначених для відкритого шанування в Китаївській і Голосіївській пустинях, усередині Лаври. Натомість кількість згадок про взаємодії зі сторонніми (за винятком колишнього лаврського ієромонаха о. Макарія) обмежена, і вони містять переважно непряму інформацію (наприклад, зафіксовані воли від мирян, які підтверджують, що такі дари в пустинях охоче приймали). Такі риси джерельної бази видаються закономірними для пустиней, відвідуваних, порівняно з основною частиною Лаври, менш активно.

Лише долю часточки мощей св. вмч. Іоанна Сучавського (як головної святині за межами основної частини Лаври, до того ж давньої, з великим історичним значенням) вирішив настоятель – митрополит Київський. Ініціатива щодо переформатування кола шанованих святинь у обох пустинях, походила передусім від їх начальників і частково залежала від підтримки (зокрема фінансової) місцевої братії. Те, що всі відомі спроби завершилися отриманням схвальної резолюції Духовного собору й архіпастирського благословення, а також те, що соборні старці брали у відповідних процедурах діяльну участь, свідчить про готовність підтримати розвиток Китаївської й Голосіївської пустиней незалежно від тактики, яку обрали ініціатори справ. При цьому не можна відкидати можливості того, що невдалі задуми, пов'язані зі святинями в пустинях, могли зупинитися ще до обговорень у Духовному соборі й не віддзеркалились у писемних джерелах.

Вибір об'єктів для залучення в коло відкрито шанованих свідчить про те, що начальники пустиней прагнули унаочнити їх зв'язок з сакральним центром обителі: як для себе й підконтрольної братії, так і для богомольців та інших відвідувачів.

Перспективним є порівняння взаємодій при шануванні мощах та іконах з взаємодіями, пов'язаними з відвідуванням благочестивих старців у Голосіївській і Китаївській пустинях.

Онуфрія Мовчазного, Варлаама ігумена, Мойсея Угрина, Агапіта Лікаря, Сильвестра, Тита [30, арк.1 а].

4 Від мощей свв. прпп. Зинона Пісника, Інокентія Цілителя, Мойсея Чудотворця, Лаврентія Затвірника, Агафона Чудотворця, Силуана Схимника, Григорія Чудотворця, Захарії Постника, Євфросинії ігумені Полоцької, щмч. Лукіана) [30, арк.2].

Джерела та література

1. Щепанская Т. Б. Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства) / Т. Б. Щепанская // Русский Север : К проблеме локал. групп : [Сб. ст.]. – СПб. : МАЭ, 1995. – С. 110–176.
2. Софронов С. Г. Территориальные аспекты формирования системы православных святынь (на примере русских святых и богородичных икон) / С. Г. Софронов // Наследие и современность : информационный сборник. – М. : Б/и, 2002. – Вып. 9. – С. 20–72.
3. Старченко Н. П. Мікроісторія / Н. П. Старченко // Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла – Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2009. – С. 732–733.
4. Ластовський В. В. Правовий статус Києво-Печерської лаври у XX столітті: право і політика в питанні ставропігії / В. В. Ластовський // Лаврський альманах. Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. – Вип. 24. – К., 2009. – С. 113–119.
5. Закревский Н. В. Описание города Киева : в 2 т. / Закревский Н. В. – Т. 1. – М. : Тип. Грачева, 1868. – 455 с.
6. Захарченко М. М. Киев теперь и прежде / Захарченко М. М. – К. : Кульженко, 1888. – VI, 290, XVI с.
7. Монастыри и церкви г. Киева / Сост. Л. И. Похилевич. – К. : Тип. губ. упр., 1865. – 140 с.
8. Троцкий П. Возобновление древних киевских храмов митрополитом Петром Могилой / П. Троцкий // Киевские епархиальные ведомости. – Отдел 2. – № 9 (1 мая). – 1864. – С. 271–274.
9. А. Д. Китаевская пустынь близ Киева / А. Д. // Киевские епархиальные ведомости. – Отдел 2. – № 15 (1 августа). – 1867. – С. 459–465.
10. Матеріали до бібліографії Києво-Печерської лаври. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Автор-упорядник О. І. Марченко. – К. : Б/в, 2006. – 356 с.
11. Свято-Троїцький Китаєвський монастирь: взгляд через века / [авт.-сост. О. А. Крайняя]. – К. : Киев. Афон на Печерских холмах, 2004. – 163 с.
12. Игуменья Татиана (Алатарцева). Богородичный Голосеевский монастырь: Русский Афон / Игуменья Татиана (Алатарцева). – К. : Свято-Покровский Голосеевский монастырь, 2008. – 320 с.
13. Новгородцев В. И. Географическое описание города Киева. 1784 / В. И. Новгородцев // Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К. : Тип. Е. Я. Федорова, 1874. – С. 125–155.
14. Дело о частице мощей св. великомученика Иоанна Сочавского, 1831 р. – Центральный державный исторический архив Украины в м. Києві, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1765, 11 арк.
15. Памятная книжка Киевской епархии / Сост. А. Д. Воронов и свящ. В. Г. Антонов. – К. : Тип. Г. Н. Корчак-Новицкого, 1882. – С. 29–64.
16. Петровский С. Киев, его святыни и другие достопримечательности / Петровский С. – 6 изд. – Одесса : Б/и, 1914. – 104 с.
17. Реестр о прибылых чрез 1828, 1829, 1830, 1831 и 1832 годы Киево-Печерской лавры в соборной Успенской и прочих церквях ризничных и других церковных вещах, 1832 р. – Фонды Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Фонди НКПІКЗ), КПЛ-А 284, 62 арк.
18. Докладной реестр входящих дел в Киево-Печерской лавры Духовный собор, 1831 р. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 КДС, спр. 318, 377 арк.
19. Реестр о прибылых чрез 1828, 1829, 1830, 1831 и 1832 годы Киево-Печерской лавры в соборной Успенской и прочих церквях ризничных и других церковных вещах, 1832 р. – Фонды Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (НКПІКЗ), КПЛ-А 284, 62 арк.
20. О Байбузской иконе Божией Матери, 1836 г. – Российский государственный исторический архив, ф. 815, оп. 16, д. 1078, 26 л.
21. По репорту Черкасского Духовного правления с донесением о том, что люди из разных мест стекаются на поклонение к местной иконе Божией Матери, состоящей в иконостасе села Байбуз Успенской церкви, 1831–1917 рр. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1759, 40 арк.
22. Опись Голосеевской церкви разным церковным и ризничным вещам, 1831 р. – Фонды НКПІКЗ, КПЛ-А 397, 233 арк.
23. Сказание м. Петра Могила о чудесах от мощей св. Иоанна Сочавского // Киевские епархиальные ведомости. – Отдел 2. – № 3 (1 февраля). – 1862. – С. 77–82.
24. Главная опись церковному имуществу Голосеевской пустыни, 1877 р. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 297, 63 арк.
25. Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской лавры о устроении ковчежца для частиц св. мощей в Китаевской пустыни, 1860–1861 рр. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2349, 11 арк.
26. Кізлова А. А. Ємності для мощей у комунікації навколо святинь Києво-Печерської лаври (XIX – початок XX ст.) / А. А. Кізлова // Емінак. Науковий щоквартальник. – № 3 (15) (Липень – вересень). – Т. 3. – 2016. – С. 22–29.
27. Білокінь С. І. Голосіївська пустинь / С. І. Білокінь // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д. – К. : Наукова думка, 2004. – С. 147.
28. Гепенер Н. Моці та торгівля ними / Н. Гепенер // Войовничий безвірник. – № 26. – 31 липня 1931. – С. 2.
29. Оландер Ю. В. Київські лаврські печери / Ю. В. Оландер // Безвірник. – 1935. – № 11/12. – С. 33–40.
30. Петренко М. 3. Печерні лабіринти на території Києво-Печерського історико-культурного заповідника / Петренко М. 3. – К. : Мистецтво, 1974. – 58 с.
31. Дело Духовного Собора Киево-Печерской Успенской лавры о выдаче 10 частиц святых мощей преподобных Печерских Дальних пещер и вложении их в сооруженную начальником Китаевской пустыни игуменом Иоанникием на собственные средства гробницу для Святотроицкой церкви оной пустыни, 1898 р., 9 арк. – ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2989.